

Ivan Jurković

SOCIJALNI STATUS I PRISILNI RASELJENICI PODRIJETLOM IZ HRVATSKIH PLEMIĆKIH OBITELJI U ZEMLJAMA NJIHOVIH DOSEoba ZA TRAJANJA OSMANSKE UGROZE

Ivan Jurković
Odsjek za povijest
Filozofski fakultet
Pula

UDK 929.7(497.5)-054.73"15":314
Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 17.2.2005.
Prihvaćeno: 11.5.2005.

U doba osmanlijskoga vojnog napredovanja čitav je neokupirani teritorij Hrvatsko-Ugarskog Kraljevstva bio mjestom na kojemu raseljenim plemićima pitanje njihova društvenog statusa nije bilo pod znakom upitnika. Segregacijska selektivnost austrijskih zemalja tijekom najkriznijeg razdoblja hrvatske raseobe (sredina 16. st.) zaustavila je pokušaje hrvatskih plemenitih prognanika da usele u te zemlje, jer bi se morali odreći vjerskog identiteta, kao što ih je sustav društvenog uređenja komuna mediteranskog tipa odvrćao od pokušaja useljavanja, jer bi se morali odreći privilegiranoga društvenog statusa.

Ključne riječi: Hrvatska, rani novi vijek, prisilni raseljenici, društveni status, plemstvo

Kao što su vladajući slojevi raznih država tijekom povijesti strahovali od depopulacije vlastitih prostora, tako su se i užasavali mogućega prekomjernog useljavanja stranoga stanovništva. Stoga je pitanje statusa useljenika uvijek bilo u središtu pažnje vrhovnih struktura vlasti država na čiji su se prostor naseljavali. Ipak, do 18. su se stoljeća vlasti uglavnom odnosile prema stanovništvu kao prema dragocjenu gospodarskom i vojnom resursu, pa su ga nastojale zadržati unutar granica države, a u slučajevima njegova pomanjkanja domoći se strane radne snage.¹

¹ Radna se snaga najčešće pribavljala nasilnim putevima. Stari su Egipćani, primjerice, nastojali pod svaku cijenu zadržati Židove iako su se pribojavali njihova mnoštva, a *Prognanikova pjesma* pak svjedoči o babilonskim vrlo sofisticiranim metodama dezintegracije židovskog identiteta i osobnosti (usp. *Psalam* 137). Vrlo razvijene sustave prisilnih raseljavanja stanovništva u starom vijeku prakticirali su Hetiti i Asirci (o starovjekovnim migracijama vidi: Emil Heršak, *Migracije u drevnosti: Prilog sociologiji migracija*, doktorska disertacija na Filozofskom fakultetu, Zagreb 2000., str. 155-163). No, transferi su se raznih tehnoloških umijeća među narodima uglavnom odvijali miroljubivo

Prijelaz je kasnoga europskog srednjeg u novi vijek obilježen pomanjkanjem podaničke poljoprivredne radne snage, odnosno pojavom opustjelih kmetskih selišta (*Wüstungsprozess*). U tom su se razdoblju u Hrvatskoj susjednim zemljama interesi zemljoposjednika (koji su nastojali napučiti svoja opustjela imanja novim poljodjelcima) vremenski poklopili s pojavama masovne raseobe hrvatskog stanovništva (koje se povlačilo pred pobjedonosnom osmanlijskom silom).² Poljoprivredno oživljavanje vlastelinstava u tim zemljama nije pogodovalo samo njihovim vlasnicima, koji su uspješno naseljavali hrvatske seljake na svoja imanja, već je posredno pogodio i seobi hrvatskoga nižeg i srednjeg plemstva. No, valja istaknuti da je raseljenomu plemstvu ključno bilo pitanje njihova socijalnog statusa. Naime, zbog višeslojnosti teritorijalne, pravne i upravne organiziranosti kasnosrednjovjekovnih i ranonovovjekovnih država, hrvatskim je plemenitim raseljenicima važno bilo znati u kojoj se mjeri i na kakav način priznaje njihov socijalni status, kako s pozicije vrhovne, tako i s pozicije autonomnih vlasti u zemljama u kojima im se nudila prilika za stvaranje nove egzistencije. U tom je smislu bilo razlika u prihvatu hrvatskih plemića od zemlje do zemlje. Stoga će se u ovoj radnji pružiti pregled odnosa središnjih i lokalnih vlasti prema raseljenim plemićima s pozicije unutarnjih i vanjskih imigracija.

1. UNUTARNJA MIGRATORNA PODRUČJA

Na općem se planu hrvatsko-slavonski plemići u Ugarskoj, kao niti ugarski u Hrvatskoj i Slavoniji, nisu tretirali kao stranci (*extranei*). Sve je plemstvo Kraljevstva u tom smislu pravno jednako tretirano i centralne su se vlasti trudile da tu činjenicu i

vim i dragovoljnim preseljavanjima. Vladari su Srednje i Istočne Europe, primjerice, tijekom srednjeg vijeka nastojeći uvećati osobne prihode i gospodarsku moć zemlje često poticali naseljavanja njemačkih rudara i seljaka, koji su donosili naprednije tehnologije rudarstva i poljoprivredne proizvodnje (usp. Leslie D. Domonkos, *The Multiethnic Character of the Late Medieval Hungarian State*, u: John F. Cadow-Andrew Ladanyi-Louis J. Éltető (ur.), *Transylvania: The Roots of Ethnic Conflicts*, Kent OH 1983., str. 41-60; Jan M. Piskorski (ur.), *Historiographical Approach to Medieval Colonization of East Central Europe*, Boulder, NJ-New York 2002. Status je, dakle, useljenika u socijalnom smislu tijekom povijesti varirao od robovskog do privilegiranog.

² O problemu povezanosti pojave opustjelih selišta (*Wüstungsprozess*) s useljeničkim valovima Hrvata na prostore susjednih zemalja kao povezanom fenomenu tijekom razdoblja od kraja 15. do pred kraj 16. stoljeća. Vidi za Slavoniju: Josip Adamček, *Agrarni odnosi u Hrvatskoj od sredine 15. do kraja 17. stoljeća*, Građa za gospodarsku povijest Hrvatske, knj. 18, Zagreb 1980., str. 58-69 i 242-262; za Ugarsku vidi: András Kubinyi, *Wüstungen, Zersplitterung der Bauernhufen und Wirtschaft in den Besitzungen der Magnatenfamilie Garai*, u: Herwig Ebner i dr. (ur.), *Festschrift Othmar Pickl zum 60. Geburtstag*, Graz-Beč 1987., str. 367-377; Vera Zimányi, *Economy and Society in Sixteenth and Seventeenth Century Hungary (1526-1650)*, *Studia Historica Academiae Scientiarum Hungaricae* 188, Budapest 1987., str. 9-17; Kvetoslava Kučerová, *Hrvati u Srednjoj Europi*, Zagreb 1998., str. 71-75; za austrijske zemlje, vidi: Josef Breu, *Die Kroatensiedlung im Burgenland und den anschliessenden Gebieten*, Beč 1970.; i za mletačke posjede u Istri i Italiju, vidi: Miroslav Bertoša, *Mletačka Istra u XVI i XVII stoljeću*, vol. 1-2, Pula 1986.; Ferdo Gestrin, *Slovanske migracije v Italijo*, Ljubljana 1998., str. 34-61.

naglase.³ Određeni senzibilitet je za prognane plemiće već god. 1467. pokazao kralj Matija (Matijaš) Korvin. On je sve plemiće koji su se povukli pred Osmanlijama izuzeo od plaćanja poreza, ma gdje živjeli.⁴ Dva desetljeća kasnije (1486.), potvrdio je i zakonski članak prema kojemu su regulirani slučajevi u kojima bi plemić zbog Osmanlija te ostalih neprijatelja Kraljevstva (Česi, Poljaci, Nijemci) ili kakvih drugih zlobnika ostao bez obiteljskih arhivalija. Dopušteno je svjedočenje pred sucima županije u kojoj bi se nastanio ili stanovao oštećeni plemić kojim bi se potvrdio oštećenikov status i prava na obiteljsku imovinu s vremenskim ograničenjem od šezdeset godina unazad. Takav se postupak imao prihvaćati na svim sudištima kao potpun i autentičan privilegij.⁵ Ugarsko su hrvatski kraljevi i u kasnijim vremenima nastojali pomoći raseljenu plemstvu i svojim autoritetom otkloniti moguće poteškoće zbog kojih bi se ono našlo u nevolji na prostoru njihove doseobe. Primjerice, hrvatski plemić koji je s obitelji doselio u županiju Sopron, Grgur Pisanić od Muzsaya, zatražio je od kralja Ferdinanda II. Habsburškog da mu podijeli i potvrdi plemićki status s obrazloženjem da su njegovi stariji imali isprave koje su to i potvrđivale, ali mu ih je otac oko 1580. zagubio tijekom selidbe. Zahtjev mu je odobren bez ikakvih sumnja te su on i njegovi najbliži god. 1635. prihvaćeni i uvršteni u popis *armalista* županije Sopron.⁶

³ Kralj Ludovik I. Veliki Anžuvina potvrdio je, primjerice, 1351. Zlatnu bulu kralja Andrije II. Arpadovića iz 1222. prema kojoj ... *universi veri nobiles intra terminos regni nostri constituti, etiam in tenutis ducalibus sub inclusione terminorum ipsius regni nostri existentes sub una et eadem libertate gratulentur*; usp. János M. Bak i dr. (ed.), *Decreta regni mediaevalis Hungariae (1301–1457)*, ser. The Laws of Hungary, vol. 2 (dalje: DRMH 2), Salt Lake City 1992., str. 11, art. 11. O položaju plemstva na početku 16. st., vidi: Sándor Kolosvári–Kelemen Övári–Dezső Márkus (ed.), *Werböczy István Hármaskönyve [Tripartitum Stjepana Werböczyja]*, Corpus juris Hungarici (dalje: *Tripartitum*), Budimpešta 1897., Partis I., Tit. 3, str. 56; o viđenju moderne historiografije tog problema, vidi: Erik Fügedi, Kinship and Privilege. The Social System of Medieval Hungarian Nobility as defined in Customary Law, *History & Society*, br. 2, Budimpešta 1994., str. 55–56; isti, *The Elefánthy. The Hungarian Nobleman and His Kindred*, Budimpešta 1998., str. 33–34; Martin Rady, *Nobility, Land and Service in Medieval Hungary*, London 2000., str. 1–8; Pál Engel, *The Realm of St. Stephen. A History of Medieval Hungary, 895–1526*, London–New York 2001., str. 83–85, 174–176 i 349–352.

⁴ *Nobiles regni profugi ante Turcos et similes, ubicunque habitent, ut nobiles sint a tali solutione exempti...*; usp. János M. Bak i dr. (ed.), *Decreta regni mediaevalis Hungariae (1458–1490)*, ser. The Laws of Hungary, vol. 3 (dalje: DRMH 3), Los Angeles 1996., str. 71, art. 3.

⁵ ... *quod si qui – cuiuscunque condicionis sive scilicet ecclesiastice sive seculares persone existant – causarentur privilegia sua per Turcos, Bohemos, Polonos, Alemanos aut alios quosunque hostes et emulos ablata aut igne consumpta et perditā fuisse vel etiam si quispiam ecclesiasticorum allegaret ecclesiam suam apud manus laicales – prout nonnunquam factum est – diu tentam fuisse et tunc per ipsos laicos iuribus et privilegiis spoliā vel aliter defraudatam fuisse, si tales ad litteratorium mandatum regie maiestatis vel requisitionem aliorum iudicum ordinariorum cum nobilibus illius comitatus, in quo bona illa, super quibus iura et privilegia amissa causabantur, in rebus a sexaginta annis circa ita actum esse comprobare poterunt, eiusmodi comprobatio et attestatio nobilium semper et in omni iudicio pro principali et capitali privilegio teneatur et reputetur*; usp. DRMH 3, str. 67, art. 71.

⁶ Usp. Géza Pálffy–Miljenko Pandžić–Felix Tobler, *Ausgewählte Dokumente zur Migration der Burgenländischen Kroaten im 16. Jahrhundert* (dalje: AD MBK), Eisenstadt 1999., dok. 165, str. 254; Felix Tobler, Migracije hrvatskog srednjeg i nižeg plemstva u područje austrijsko-ugarske granice u 16. i 17. stoljeću i problemi "familijara", *Radovi* 12, Zagreb 1979., str. 11.

Plemstvo je na teritoriju čitavoga Kraljevstva bilo organizirano unutar županija,⁷ pa zato i ne iznenađuju zakonske odredbe kojima su raseljeni plemići imali obvezu dokazati svoj plemeniti status ako je to od njih zatražila "generalna kongregacija" županije u koju su doseljavali. Stoga su takvi plemići potraživali od vlasti županija svojega podrijetla potvrde statusa. Takav je odnos prema nepoznatim plemićima (ponaјčešće nižim i srednjim plemićima) bio u svim dijelovima Hrvatsko-Ugarskog Kraljevstva bez obzira na njihovo mjesno podrijetlo.⁸ No, vrlo često plemići nisu mogli predočiti pisane potvrde o podrijetlu, najčešće zbog dva osnovna razloga: prvi je bio vezan za činjenicu da je većina arhiva središnjih županija Kraljevine Hrvatske kao i mjesta javne vjere (*loca credibilia*) uništeno tijekom osmanlijskih osvajanja, a drugi za činjenicu da raseljeni plemići nisu u predosmanlijskom razdoblju niti imali potrebe dokazivati ili se osiguravati takvom vrstom dokaza u njihovim pretežito tradicionalnim društvenim okvirima (osobito onima povezanim sa životom plemenitih rodova). Stoga su takve potvrde, u nedostatku dovoljnog broja svjedoka koji su doselili u istu županiju i bili podrijetlom iz matičnih županija tražitelja priznanja statusa, često uz kralja izdavali predstavnici najviših vlasti kraljevstva iz kojega su bili podrijetlom. Ivanu je Ajtiću, primjerice, takvo uvjerenje napisao ban Petar Erdödy (23. veljače 1565.), kojim je objasnio ne samo Ivanovo plemićko podrijetlo već i naglasio da je Ivanov patrimonij uništen osmanlijskim napredovanjem i da je dugogodišnjom vjernošću službom Sv. kruni Kraljevstva i kraljevskom veličanstvu stekao vojne zasluge u borbi protiv Osmanlija.⁹ Ta je potvrda Ivanu Ajtiću osigurala status koji je rođenjem imao i zaslugama stekao na prostoru u koji je kanio doseliti, te na kraju i doselio, u Ugarskoj.¹⁰

Hrvatski se plemeniti raseljenici dakle nisu morali opterećivati i problemima priznanja svojega statusa ako su imali pisano svjedočanstvo ili dovoljan broj svjedoka koji su mogli potvrditi njihov socijalni položaj iz predraseobnog razdoblja. Ipak, na teritoriju je Hrvatsko-Ugarskog Kraljevstva postojao niz zajednica koje su imale autonoman društveno-pravni status (plemenite općine, slobodni kraljevski gradovi, komune mediteranskog tipa), a time i slobodu odlučivanja o prihvatu određenog

⁷ O županijskom sustavu, vidi: Fügedi, *The Elefánthy...*, str. 63-68; Rady, *Nobility, Land and Service...*, str. 39-44 i 158-178; Engel, *The Realm of St. Stephen...*, str. 218-220.

⁸ Usp. Tobler, *Migracije...*, str. 10-11.

⁹ *...quod in Croacia satis ex honesta et apprime nobili familia erat bonaque hereditaria et possessiones habebat, verum his disturbiorum temporibus ex eisdem in toto per Turcas expulsus est. Quantum vero ad virtutem militarem, item fidelitatem illius attinet, hoc unum pro certo scimus, quod tempore banatus domini comitis de Zrinio et eciam nostri, necnon domini Joannis Lenkowskyth satis honeste, probe et fideliter primis Sacrae regni Hungariae Coronae, deinde Maiestati Regiae non sine effusione sanguinis sui servivit...;* AD MBK, dok. 106, str. 170.

¹⁰ Usp. Magyar Országos Levéltár (dalje: MOL), A szekció – Magyar Kancelláriai Levéltár, *Libri regii – Királyi könyvek*, knj. 3, pag. 672. Sedamnaest je tih knjiga snimljeno i objavljeno 2003. god. na CD-ROM nosaču u izdanju istoga arhiva.

broja useljenika u vlastitu sredinu, ali i o njihovu društvenom položaju pošto ih se primi kao nove članove zajednice.

1.1. Mediteranske komune

Privilegirani se status plemića u komunalnim zajednicama Jadrana (Mediterana) nije zadobivao vladarskom intervencijom već je proistekao iz autoriteta komunalne tradicije srednjega vijeka u kojoj su odlučujuću ulogu imali predstavnici vladajućih struktura komune – patriciji. Zbog toga je patricijat pridržavao pravo dodjele takva statusa pojedincima zainteresiranim za doseobu u njihovu zajednicu. Odluka je donošena glasovanjem na zasjedanjima velikog vijeća (*consilium generale*) komune, a novoprimljeni je član i užitnik privilegija komunalnog patricijata morao biti i sam plemenitog podrijetla.¹¹ Preduvjet je pak za primanje u vijećničko članstvo komune bio vezan za prebivalište, odnosno za stalni boravak na teritoriju komune.¹² Hrvatski je plemeniti raseljenik bio dakle prisiljen na prostor komunalne zajednice u Dalmaciji trajno se naseliti i prilagoditi joj se ako je namjeravao kao novi član patricijata aktivno sudjelovati u političkom, zakonodavnom i upravnom životu te komune, pa bila ona i pod vlašću ugarsko-hrvatskoga kralja.

Jedina je gospodarski moćna dalmatinska komuna nad kojom je tijekom 15. st. vladao ugarsko-hrvatski kralj bio Dubrovnik. Taj je grad, kao i svi gradovi komunalnog uređenja, nastojao tijekom srednjega vijeka izgraditi sustav zaštite vlastitoga autonomnog položaja, osobito nasuprot moćnih vladarskih i velikaških obitelji u njegovu zaleđu. Stoga je takvim velmožama dubrovačko vijeće često podjeljivalo počasne naslove dubrovačkog plemića bez političkih povlastica i prava. Takvim se načinom štitio ustaljeni društveni sustav, ali i politička autonomija komune. Dubrovačko je Veliko vijeće ipak znalo da od hrvatskih i slavonskih velikaških obitelji nije bilo stvarne opasnosti. Posljednji je velikaš ikad primljen kao punopravni član dubrovačkog patricijata bio knez Grgur Blagajski. Iz odluke je Velikog vijeća (1464.) posve jasno da je Grgur sa svim svojim potomcima postao užitnikom “svih časti, povlastica, naslova i koristi kao i ostali plemići i vijećnici” Dubrovnika. Osim toga, on je tom odlukom stekao i pravo kupnje nekretnina u gradu i okolici kao da je rođeni građanin.¹³ No,

¹¹ O komunalnom sustavu u Dalmaciji, vidi: Bariša Krekić, *Developed Autonomy: The Patricians in Dubrovnik and Dalmatian Cities*, ur: isti (ur.), *Urban Society of Eastern Europe in Premodern Times*, Berkeley-London 1978. str. 128-215; Tomislav Raukar, *Komunalna društva u Dalmaciji u XV. st. i u prvoj polovini XVI. stoljeća*, *Historijski zbornik* (dalje: HZ), god. 35, br. 1, Zagreb 1982., str. 43-118; općenito o komunalnom sustavu u srednjovjekovnoj Italiji, vidi: Frederic C. Lane, *Studies in Venetian Social and Economic History*, ur. Benjamin G. Kohl-Reinhold C. Mueller, London 1987.; Anthony Mohlo-Kurt Raatlaub-Julia Emlen (ur.), *City States in Classical Antiquity and Medieval Italy*, Stuttgart 1991.

¹² Usp. Zdenka Janeković Römer, *Okvir slobode*, Prilozi povijesti stanovništva Dubrovnika i okolice 8, Zagreb-Dubrovnik 1999., str. 233.

¹³ ... *Prima pars est acceptanda pro consiliario consiliorum nostrorum et aggregando numero aliorum nobilium nostrorum Magnificum et potentem dominum Gregorium comitem Blagay cum successoribus et descenden-*

Grgur nije niti kanio doseliti u Dubrovnik iako mu se već tih godina matični grad i posjed Blagaj na rijeci Sani nalazio u prvoj zoni ratne opasnosti.¹⁴ Mogućnost doseobe i trajnog prebivanja u Dubrovniku nije Blagajskima padala na um niti u doba raseobe obitelji.¹⁵ Naime, prevelika je bila socijalna distanca Blagajskih prema skućenim okvirima koje je im Dubrovnik nudio u društvenom, političkom i gospodarskom smislu da bi u njemu vidjeli odgovarajući i zadovoljavajući izlaz iz nužde. Vijećnici su i plemići Dubrovnika, dakle, primanjem Blagajskih u red svojega plemstva, takvog položaja Blagajskih bili itekako svjesni. Naime, znali su da je Blagajskima, s jedne strane Dubrovnik prostorno dalek, i da im s druge strane nije mogao ponuditi stil života na koji su naslijeđem navikli.¹⁶ No, vijećnici su isto tako znali da je skućenost prostora opasanoga gradskim zidinama Dubrovnika, kao i uzak prostor omeđen granicama Dubrovačke Republike, mogao zadovoljiti stil života na koji su navikli pripadnici nižega i srednjeg plemstva.

Hrvatski su raseljeni plemići vrlo dobro znali da će odlučiti li o doseljenu i trajnom naseljavanju u Dubrovnik, ondje biti tretirani kao stranci iako je sam Dubrovnik i njegov komunalni teritorij također bio dijelom Hrvatsko-Ugarskog Kraljevstva.¹⁷ Znali su i da će stav dubrovačkih vlasti prema njima biti određen na osnovi ocjene

tibus suis masculis legitime descendentibus. Ita quod gaudeant de cetero omnibus honoribus prerogatiuis, preheminentiis et emolumentis quibus gaudent et gaudere possint omnes alii nobiles et consiliarii nostri. Cum hoc quod teneatur prestare debitum fidelitatis iuramentum civitati nostre. Et quod sit liber ad emendum possessiones et bona stabilia tam in Ragusio, Astarea et insulis nostris quam in Canali, ponta Stagno et terris novis tamquam si esset oriundus ex civitate nostra...; citirano prema: Janeković Römer, *Okvir slobode...*, str. 235, bilj. 817; original u: Državni arhiv u Dubrovniku, *Acta Consilii Maioris*, ser. 8, fasc. 12, fol. 175'.

¹⁴ Knezovi su Blagajski ustrajno branili svoj matični grad iako je desetljećima kao granična utvrda zahtijevao enormna financijska ulaganja u vojnu posadu, popravke i modernizaciju obrambenih zidina. Grad su Blagaj Osmanlije uspjeli osvojiti tek oko 1535. godine; usp. Radoslav Lopašić, *Bihac i bihačka krajina*, Zagreb 1890., str. 188-189 i 195-196; isti, *Oko Kupe i Korane: mjestopisne i povijesne crtice*, Zagreb 1895., str. 55.

¹⁵ Knezovi su Blagajski osnovali novi grad Blagaj na rijeci Korani u Hrvatskoj te su ga rabili kao siguran refugij i privremeno sjedište obitelji. No nakon novih osmanlijskih osvajanja, i taj je Blagaj dospio u zonu prve ratne opasnosti pa je Stjepan Blagajski 1547. god. uzeo u zalog prostrano imanje i grad Kočevje u susjednoj Kranjskoj, gdje su Blagajski kao simpatizeri protestantizma došli bez većih problema kranjski indigenat; usp. Lopašić, *Oko Kupe...*, str. 55-58.

¹⁶ I Dubrovčanin je Ludovik Crijević Tuberon sasvim otvoreno u svojim *Komentarima* zapisao upravo takav odnos plemstva prema urbanom stilu života: ... *plemstvom se smatraju oni čiji se čitav život sastoji u bavljenu vojničkom službom, i koji su udaljeni od gradskog načina života. Smatraju, naime, da je život u gradu primjeren obrtnicima i trgovcima...* (usp. Ludovik Crijević Tuberon, *Komentari o mojem vremenu*, uvodna studija i prijevod Vlado Rezar, bilj. i kazala Tamara Tvrković, Biblioteka Hrvatska povjesnica, Posebna izdanja HIP, Zagreb 2001., str. 12; vidi također: isto, str. 58.). Nešto drugačije viđenje tog problema vidi kod: Janeković Römer, *Okvir slobode...*, str. 235-239.

¹⁷ Za dalmatinske su komune, pa tako i za dubrovačku, strancima bili svi oni koji nisu bili članovima tih zajednica; usp. Tomislav Raukar, *Cives, habitatores, forenses* u srednjovjekovnim dalmatinskim gradovima, *HZ*, god. 29-30, br. 1, Zagreb 1977., str. 139-149; Ante Birin, Pravni položaj stranaca u statutima dalmatinskih komuna, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU* (dalje: *Zbornik OPZ HAZU*) 20, Zagreb 2002., str. 64-68.

nekoliko kriterija bitnih za dubrovačku zajednicu (vjerskih, gospodarskih, političkih, kulturnih, "etničkih")¹⁸ i da će, bez obzira na činjenicu kako bi mogli biti u vrlo povoljnoj poziciji s obzirom na zadovoljavanje spomenutih kriterija, mogućnost njihova ulaska u najviši sloj dubrovačkog društva – patricijat – biti zanemarivo mala. Takav je stav dubrovačkih vlasti prema njima bio posve razumljiv s obzirom na razinu učestalih pritisaka izbjegloga i prognanog plemstva, ali i običnog puka, balkanskih zemalja koje se velikim dijelom pred Osmanlijama povlačilo prema Dubrovniku. Zbog takvih su raseljeničkih kriza, komunalne vlasti bile prisiljene na drastične mjere opreza i aktivno djelovanje u nastojanjima da se riješe krize (transport došljaka na drugu stranu Jadrana, progon nepoželjnih pojedinaca, mjere zabrane useljavanja na komunalni teritorij), e da bi zaštitile vlastite građane i distriktualce od masa gladnih i siromašnih pridošlica, ali i položaj vladajuće komunalne elite pred brojnim pokušajima raseljenih bosanskih, srpskih, albanskih i grčkih plemića da u Dubrovniku izgrade novu egzistenciju.¹⁹ Da su u tom smislu bili popustljiviji ubrzo bi došlo do poremećaja do tada ustanovljene ravnoteže vlasti u Gradu. S jedne strane broj je pridošlih konkurirajućih plemenitih raseljenika na području Republike u drugoj polovini 15. st. bio izrazito velik, a s druge je društveni položaj dubrovačke elite već bio jasno definiran i k tomu socijalna stratifikacija potpuno uobličena, zatvorena i zaštićena brojnim zakonskim uredbama, pa je svaki pokušaj ulaska došljaka u taj sloj bio praktično nemoguć.²⁰ Uza sve je navedene razloge hrvatskim plemićima ipak glavnom

¹⁸ To su uistinu bili i osnovnim kriterijima prihvaćanja ili odbijanja novih članova komunalne zajednice u Dubrovniku. Pripadnici drugih vjerskih ili konfesionalnih zajednica (heretici, muslimani, Židovi i djelomice pravoslavci) po pravilu nisu primani kao punopravni članovi komune. No, osobe za koje se vjerovalo da će biti od koristi komunalnoj zajednici zbog njihova gospodarskog potencijala i bogatstva ili vještina i znanja koja su posjedovali, ali i, primjerice, zbog njihova političkog utjecaja i moći, mogle su biti primljene u red dubrovačkoga građanstva; usp. Tomislav Raukar, *Zadar u XV stoljeću: ekonomski razvoj i društveni odnosi*, Monografije 6, Zagreb 1977., str. 61-67; Zdenka Janeković Römer, *Stranac u srednjovjekovnom Dubrovniku: Između prihvaćenosti i odbačenosti*, *Radovi* 26, Zagreb 1993., str. 27-28 i 36; Tomislav Raukar, *Srednjovjekovne ekonomije i hrvatska društva*, Zagreb 2003., str. 40-43.

¹⁹ Migracijske su dinamike masovnih useljavanja na područja istočnojadranskih komuna tijekom srednjeg vijeka ponajčešće bile indikatorom političkih, ekoloških ili sanitarnih poremećaja u njihovim zaleđima (ratovi, godine gladi, epidemije); usp. Aleksandar Solovjev, *Trgovanje bosanskim robljem do god. 1661.*, *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine* 1, Sarajevo 1940., str. 71-126; Ferdo Gestrin, *Migracije iz Dalmacije u Marke u XV i XVI stoljeću*, *Radovi* 10, Zagreb 1978., str. 395-404; Damir Karbić, *Agrarni odnosi na području Lučke županije krajem XIV. stoljeća*, *HZ*, god. 43, br. 1, Zagreb 1990., str. 17-24; Tomislav Raukar, *Hrvatsko srednjovjekovlje. Prostor, ljudi, ideje*, Zagreb 1997., str. 169-176 i 407-439; Gestrin, *Slovanske migracije...*, str. 18-114; Lovorka Čoralić, *U gradu svetoga Marka. Povijest hrvatske zajednice u Mlecima*, Zagreb 2001., str. 52-67 i 441-442; Raukar, *Srednjovjekovne ekonomije...*, str. 39-43.

²⁰ Srpskim su, bosanskim, pa čak i grčkim pribjegli plemićima bili poznati takvi vrlo ograničavajući faktori, pa im je stoga ponajčešće Dubrovnik bio mjesto tranzita i privremenog smještaja tijekom njihova seljenja prema talijanskim ili drugim europskim zemljama; usp. Bariša Krekić, *Dubrovnik i Levant (1280-1460)*, Posebna izdanja 256, Vizantološki institut 4, Beograd 1956., str. 117-139 i francusko izdanje: *Dubrovnik (Raguse) et le Levant au Moyen Age*, Documents et recherches sur l'économie

preprekom u donošenju konačne odluke o seljenju u Dubrovnik bila njegova prostorna udaljenost (sam jugoistok hrvatskog dijela jadranske obale) i odvojenost od ostataka još uvijek slobodnoga hrvatskog matičnog teritorija.²¹

Prostorni je smještaj Dubrovnika bio, s druge strane, idealnom početnom točkom za one koji su bili uključeni u protuosmanlijsku doušničku mrežu hrvatskih kraljeva te za one koji su obavljali razne diplomatske misije povezane s Osmanlijskim Carstvom. Dubrovnik je, primjerice, služio hrvatskom plemiću Franji Jurkoviću, jednom od niza diplomata i špijuna vladarske kuće Habsburg, kao operativno središte i sjedište iz kojega je gradio mrežu suradnika uključenih i povezanih u doušničke i diplomatske poslove visokih političkih ustanova u Carigradu i Beču.²² Kao novi se pridošlica tijekom svojih aktivnosti Franjo nije u Dubrovniku suočio sa zaprekama u zadobivanju prava na trajno prebivalište ili na prava vezana za trgovačku i diplomatsku djelatnost. Naprotiv, uskoro mu je podijeljen status građanina (*civis*), unatoč činjenici da mu obitelj tada nije živjela u tom gradu. Veliko se vijeće Dubrovnika dakle nije ustručavalo podjeljivati građanstvo bogatim pojedincima, ako je zaključilo da su ti pojedinci spremni uložiti znatna novčana i materijalna sredstva u Grad i pritom biti lojalni zajednici Grada.²³

Podloga je stava komunalne elite prema raseljenu hrvatskom plemstvu činjenica da je sustav društvene podjele gradskih zajednica bio neuskладiv sa sustavom staleške podjele Kraljevstva. Komune su, kao što je već istaknuto, imale privilegij autonomne odluke o primanju novih članova, uključujući i hrvatske plemiće, baš kao što su po-

des pays byzantins, islamiques et slaves, et leurs relations commerciales au Moyen-Age, no. 5, Pariz 1961.; Ilija Mitić, O izbjeglicama iz susjednih zemalja na području Konavala za vrijeme Dubrovačke Republike, *Konavoski zbornik 1*, Dubrovnik 1982., str. 83-95; Stjepan Krivošić, *Stanovništvo Dubrovnika i demografske promjene u prošlosti*, Dubrovnik 1990.; Janeković Römer, Stranac u srednjovjekovnom Dubrovniku..., str. 27-38; Jonathan Harris, *Greek Emigres in the West 1400-1520*, Camberley, Surrey 1995., str. 18 i 112.

²¹ Za hrvatske su plemenite raseljenike gradovi mletačke Dalmacije bili puno poželjnija mjesta useljavanja (Zadar, Šibenik, Trogir, Split), jer su bila na maloj udaljenosti od mjesta njihova podrijetla. No, u tim su gradovima hrvatski plemići bili suočeni ne samo sa stavom već formirane i zatvorene komunalne elite i vlasti već i sa stavom središnjih vlasti u Veneciji prema njima kao prema novim stanovnicima i tih gradova i njezina dominija. Više detalja o toj problematici vidi niže u poglavlju: *Mletački Commonwealth*.

²² Franjo Jurković je inače živio u Senju gdje je, zahvaljujući svojim trgovačkim aktivnostima, stekao zavidnu materijalnu i novčanu imovinu. Njegova se obitelj doselila u Senj iz okolice Jajca u doba kada je kapetanom Senja bio Petar Kružić. Taj je grad potom sljedećemu naraštaju obitelji postao trajnim mjestom prebivanja; usp. Josip Žontar, *Obveščevalna služba in diplomacija avstrijskih Habsburžanov u boju proti Turkom v 16. stoletju*, Razred za zgodovinske in družbene vede, Dela SAZU 18, Ljubljana 1973., str. 167-179.

²³ Primjer Gracije Mendes, nezamisливо bogate poslovne žene židovskog podrijetla, kojoj je dodeljen status dubrovačke građanke čim je doputovala u Dubrovnik pokazuje da su se čak i vjerska ograničenja mogla bez poteškoća zaobići ako se u prihvatu takvih osoba prepoznao interes za samu zajednicu; usp. Marianna D. Birnbaum, *The Long Journey of Gracia Mendes*, Budimpešta-New York 2003., str. 71-74.

jedini patriciji mogli biti uzdignuti u red pravih plemića (*nobiles veri*) Kraljevstva isključivo vladarevom intervencijom. Komune su se dakle prema hrvatskim raseljenim plemićima ophodile kao prema bilo kojemu strancu. Strancima su nudile podjednake mogućnosti trajnog useljavanja i poslovanja unutar okvira zidina svojih gradova. No takav je tretman već i za hrvatsko niže plemstvo, čiji su članovi mogli biti donekle zadovoljni s položajem patricija, bio vrlo ograničavajući. Srednje je imućne plemiće (*bene possessionati* s titulom *egregii*) ili same magnate pak zbog njihove socijalne distance prema komunalnom plemstvu – paricijatu, sama pomisao da konkuriraju za takvo mjesto priječila da čak i u trenucima gubitka svih svojih posjeda odaberu grad s komunalnim ustrojem uprave kao mjesto svoje imigracije. Sukob interesa i nesnošljivost proistekla iz različitih društvenih sustava vidi se između plemstva i gradskog elitnog sloja također i u odnosu slobodnih kraljevskih gradova prema raseljenicima plemenitog podrijetla.

1.2. Kontinentalni gradovi

Uvjeti pod kojima su se plemeniti raseljenici iz svih dijelova Kraljevine Hrvatsko-Ugarske (uključujući i one s prostora srednjovjekovne Hrvatske) doselili u slobodne kraljevske gradove, pa čak i u dobro utvrđena trgovišta, često su bili izvorištem sukoba takvih useljenika s gradskim vlastima.²⁴ Naime, doseljeno je plemstvo odbijalo podmirivati porezne obveze (platiti, primjerice, porez za izgradnju gradskih fortifikacijskih sustava ili uobičajenu taksu na posjedovanje kuće u gradu) oslanjajući se na zakonske akte kojima su raseljeni plemići bez riješenoga adekvatnog smještaja bili oslobođeni plaćanja ikakva poreza.²⁵ Takvi su se plemići naseljeni u preostalim gradovima kraljevstava, počevši od obala Jadranskog mora (primjerice, slobodnoga kraljevskoga grada Senja) pa do najudaljenije županije Abaúj na sjeverozapadu Ugarske (primjerice trgovišta Gönc), suočavali sa sličnim problemima.²⁶ Od

²⁴ Osmanlijska prijetnja nije bila jedinom razlogom useljavanja plemstva u gradska naselja. Takvo se ponašanje plemstva može povezati i s promjenama stila života (usp. Neven Budak, *Gradovi Gradovi Varaždinske županije u srednjem vijeku (urbanizacija Varaždinske županije do kraja 16. stoljeća)*, Biblioteka historia Croatica 1, Zagreb–Koprivnica 1994., str. 175-177, ali tijekom razdoblja koje se ovim člankom obrađuje glavnim je razlogom takvih useljavanja plemića bila još uvijek njihova potreba da se pronade sigurno pribežište i utočište za članove vlastitih obitelji.

²⁵ Plemstvo je gradilo takav stav na bazi zakonskog članka donesenog još u doba kalja Matije Korvina god. 1467. (usp. DRMH 3, str. 71, art. 3), ali i na kasnijim člancima izglasovanim i donesenim na zasjedanjima Ugarskog sabora i potvrđenim od strane vladara; usp. Vilmos Fraknói (ed.), *Monumenta Comititalia Regni Hungariae (1546-1556.)*, *Monumenta Hungariae historica* (dalje: MHH), ser. III, vol 3, Budimpešta 1876., dok. 6, str. 150, art. 36; isti, *Monumenta Comititalia Regni Hungariae (1564-1572.)*, MHH, ser. III, vol. 5, Budimpešta 1877., dok. 8, str. 381.

²⁶ Na početku je god. 1549., primjerice, gradsko vijeće Požuna zahtijevalo od Ugarskoga kraljevskog vijeća da zatraži od kralja dozvolu da se njihov godišnji porez od 4 000 zlatnih florena prepolovi, te da od preostale 2 000 florena, 1 000 bude upotrijebljena za popravak gradskih zidina. Vijećnici su Požuna takav zahtjev objasnili novčanim poteškoćama uzrokovanim doseobom mnoštva prognat-

sredine 16. stoljeća, međutim, plemeniti su raseljenici započeli sa sve to češćim pritužbama središnjim vlastima (kralju, Ugarskom kraljevskom vijeću, saborima) da ih gradske vlasti priječe u kupnji kuća. Obostrani pritisci, kako onih od strane gradskih vlasti, tako i onih od strane plemenitih raseljenika rezultirali su god. 1563. odlukom Ugarskog sabora da slobodni kraljevski gradovi ubuduće imaju dopustiti raseljenim plemićima useljavanje i kupovinu kuća, ako takvi plemići obećaju da će sudjelovati u podmirivanju javnih tereta.²⁷ No, i nakon te su odluke plemići nastavili odbijati podmirivati porezne obveze, pa su gradovi sve češće ustrajavali na jamstvima koja su plemići trebali potpisati prilikom kakve kupnje nekretnina, te se u takvim prilikama obvezati da će redovito podmirivati svoje porezne dužnosti vezane za kupljenu nekretninu.²⁸

Međusobni su se odnosi kontinentalnih gradskih zajednica i raseljenog plemstva dakle unutar društvenog sustava Kraljevstva prvenstveno bazirali na privilegiranu položaju plemstva u usporedbi s gradskim zajednicama. Plemići, očito, nisu imali nikakvu potrebu pronalaziti putove uključivanja u elitne strukture društva takvih gradova kao što su bili prinuđeni u slučajevima njihovih pokušaja ulaska u dalmatinske komunalne zajednice. Kontinentalni se gradovi nisu poput dalmatinskih komuna mogli odnositi prema plemićima kao prema strancima. Štoviše, gradske su se zajednice najednom suočile s masovnim useljavanjima raseljenih, ali u odnosu prema njima još uvijek privilegiranih, plemenitih obitelji. Sukobi su interesa, kao i razni oblici nesnošljivosti proizašli iz društvenog položaja i ugleda tih dvaju društvenih slojeva Kraljevine Hrvatsko-Ugarske, bili neizbježni. Više su vlasti pokušavale zakonskim regulativama, doduše, zaštititi interese gradskih zajednica, ali nadmoć je plemstva u društvenom, političkom i gospodarskom smislu bila tolika da su gradovi čak i u kasnijim razdobljima samo u rijetkim trenucima uspijevali prisiliti plemićke obitelji na plaćanje poreza propisanih zakonom.

nih plemića te ostalog izbjeglog stanovništva pred Osmanlijama, koje je odbijalo plaćati uobičajene poreze; usp. István Kiss Rugonfalvi (ed.), *A magyar helytartótanács I. Ferdinánd korában és 1549-1551. évi leveles könyve* [Registri Ugarskoga kraljevskog vijeća u doba Ferdinanda I., točnije od 1549. do 1551.], Budimpešta, 1908., dok. 15, str. 13-14; isto, dok. 27, str. 32-33; isto, dok. 99, str. 116-117; isto, dok. 134, str. 156-157.

²⁷ ... *ut iuxta superiorum conventum articulos, liceat nobiles, qui domibus et residentibus suis a Turcis pulsati sunt, in liberis civitatibus, saltem quatenus bona civium voluntate fieri poterit, domos emere; cum conditione, ut onera, solutiones et servitia civitatis publica cum civibus communiter et aequaliter ferant, et empti onem faciant, observata solita in hoc civitatum libertate et consuetudine*; usp. Vilmos Fraknoi (ed.), *Monumenta Comititalia Regni Hungariae(1557-1563.)*, MHH, ser. III, vol. 4, Budimpešta 1876., dok. 33, str. 604-605, art. 62.

²⁸ Problem je međusobnih odnosa plemstva i gradova trajao desetljećima nakon 1563. god. i postao je vrlo važnim spornim pitanjem tijekom 17. stoljeća; usp. Tobler, *Migracije...*, str. 14-15 i 21-22; Ivan Kampuš, *Prilog pitanju o poreznom sistemu u Gradecu od XIV do XVI stoljeća*, *Radovi FF, Odsjek za povijest* 5, Zagreb 1963., str. 5-26; isti, *Prilog poznavanju privrednog položaja Zagrebačkog Gradeca u XVI. st. na osnovu varoških računa prihoda i rashoda*, *Radovi FF, Odsjek za povijest* 6, Zagreb 1968., str. 5-33; isti, *Prilog poznavanju tridesetine u XVI st.*, *HZ*, god. 19-20, br. 1, Zagreb 1967., str. 195-223.

1.3. Plemenite općine

Tijekom 14. stoljeća određeni je broj zajednica proisteklih iz vojnoga sustava kraljevih tvrđavnih ratnika/posadnika (hrv. *gradokmeti*, lat. *jobagiones castris*) zadobio plemeniti status za vladanja kraljeva iz dinastije Anžuvinaca. Pripadnici su takvih plemenitih zajednica po pravilu bili vlasnicima malih zemljišnih posjeda.²⁹ Takva ih je imovna struktura činila ranjivima s obzirom na lokalnu aristokraciju, osobito u kriznim vremenima kao što je bilo razdoblje osmanlijskoga vojnog pritiska kad su ih susjedni velikaši zbog pomanjkanja radne snage prisiljavali na ispunjavanje dužnosti običnih kmetova.³⁰ U takvim su okolnostima plemenite općine grčevito pokušavale očuvati svoj privilegirani položaj, najčešće se oslanjajući na moćne plemiće koje su adoptirale u svoje zajednice, s čime su potonji zadobivali i pravo širenja svojih posjeda upravo na matičnom teritoriju općine. Plemići koji su osobito bili zainteresirani za takve aranžmane bili su upravo oni s izgubljenih prostora Kraljevstva, dakle raseljenici.³¹ No, adopcija nije bila jedino sredstvo putem kojega su mogli steći posjed unutar prostora plemenite općine kako bi na njemu izgradili novu egzistenciju. Ženidbom pripadnice kakve bogatije obitelji takve općine redovito su uspijevali, preko institucije djevojačke kvarte (*quarta puellarum*), osigurati posjede i s dvornim mjestima (*curiae*).³² Uzajamni interesi članova plemenitih općina i raseljenih plemića re-

²⁹ Više detalja o gradokmetima u Hrvatskoj i Ugarskoj vidi u: Attila Zsoldos, *A szent király szabadjai. Fejezetek a vájobbágyáság történetéből* [Slobodnjaci Svetog kralja. Poglavlja iz povijesti gradokmeta], Társadalom- es művelődéstörténeti tanulmányok 26, Budimpešta 1999.; Engel, *The Realm of St. Stephen...*, str. 70-73 i 184; Maurizio Levak, Podrijetlo i uloga *kmetâ* u vinodolskom društvu XIII. stoljeća, *Zbornik OPZ HAZU* 19, Zagreb 2001., str. 35-81.

³⁰ Usp. Lopašić, *Oko Kupe...*, str. 10-12, 19 i 30; Emilij Laszowski, *Povijest plem. općine Turopolja nekoć Zagrebačko polje zvane*, knj. 1, Zagreb 1910., str. 56-78; Vjekoslav Klaić, *Plemići Svetački ili nobiles de Zempche* (997-1719), *Rad JAZU* 199, Zagreb 1913., str. 1-66; Lopašić, *Bihać...*, str. 110-115, 143-145, 178-181, 186-194, 200-210 i 221-225; Vjekoslav Klaić, *Povijest Hrvata od najstarijih vremena do sršetka XIX stoljeća*, knj. 4, Zagreb 1981., str. 152-157; Nada Klaić, *Medvedgrad i njegovi gospodari*, Ljubljana-Zagreb 1987., str. 180-231; Borislav Grgin, *Počeci rasapa – kralj Matijaš Korvin i srednjovjekovna Hrvatska*, Zagreb 2002., str. 115-125.

³¹ Plemenita je općina Turopolja od 1493. do 1551. god. adoptirala one raseljene plemiće s prostora Kraljevine Hrvatske i Kraljevine Slavonije, koji su bivali imenovani od strane vlasnika medvedgradskog vlastelinstva kao kaštelani Lukavca ili kapetani Medvedgrada; usp. Emilij Laszowski, *Povijest plem. općine Turopolja nekoć Zagrebačko polje zvane*, knj. 2, Zagreb 1911., str. 19-54; Ivan Jurković, *Raseljena plemićka obitelj za osmanske ugroze: primjer Berislavića de Werhreka de Mala Mlaka* (Dio prvi – Stjepan Berislavić Vrhrički i Malomlački), *Zbornik OPZ HAZU* 20, Zagreb 2002., str. 142-145; isto, (Dio drugi – Nasljednici Stjepana Berislavića tijekom 16. st.), *Zbornik OPZ HAZU* 21, Zagreb 2003., str. 123-126.

³² Više se detalja o problemu djevojačke kvarte može vidjeti u: Vladimir Mažuranić, *Prinosi za hrvatski pravno-povijesni rječnik*, Zagreb 1908.-1922., str. 268, br. 6; Laszowski, *Povijest plem. općine Turopolja* 2, str. 87-88; Marija Karbić, *Property and Family in the Nobilis communitas Campi Zagrabienensis* (članak predan u tisak za zbornik: *Nobility in Medieval and Early Modern Central Europe: A Comparative Study in Social Structure*); Magdalena Apostolova Maršavelski, *Quarta puellaris* po običajnom pravu Turopolja, *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu* 42/2, Zagreb 1992., str. 141-149; Lujo Margetić, *Hrvatsko srednjovjekovno obiteljsko i nasljedno pravo*, Zagreb 1996., str. 303-316; Magdalena Apostolova Maršavel-

zultirali su brojnim useljavanjem potonjih na prostore prvih što je ovima jačalo njihove vlastite redove, jer su adoptirane i priženjene pridošlice bile na političkoj i vojnoj sceni Kraljevstva redovito ugledne i utjecajne. S njima su se plemenite općine puno lakše suprotstavljale težnjama magnata i privodile kraju odsudnu borbu za obranu vlastita položaja. U slučajevima pak ulaska pripadnika nižeg plemstva u zajednice plemenitih općina, socijalna se distanca prema članstvu općina vrlo brzo gubila, dok je u primjerima doseoba dobro stojećih plemića ona i nadalje postojala, što pak nije nužno značilo da bi mogla biti izvorom nesnošljivosti i sukoba.

Berislavići Vrhrički od plemenitog roda Čubranića su dobar primjer obitelji koja je funkcionirala na osnovama očuvanja socijalne distance s jedne, te istodobnog zadobivanja povjerenja pripadnika plemenite općine s druge strane.³³ Oni su umjeli, zadovoljavajući istodobno i vlastite interese, uspostaviti vrlo bliske poslovne, bračne, adoptivne i bratimske veze s plemenitom općinom Turopolja (*communitas nobilium Campi Zagrabienensis*), ali i distancirati se od općine u trenucima kad bi procijenili da bi im moglo škoditi položaju obitelji. U takvim je slučajevima socijalna distanca Berislavića u odnosu prema plemenitoj općini ulazila u fazu neutralnosti i ravnodušja, što nije štetilo postignutom stupnju položaja i ugleda Berislavića u samom Turopolju.³⁴ Općina bi s druge strane u takvim situacijama vrlo brzo pronašla i adoptirala u svoje redove novoga utjecajnog plemića spremnog da štiti njihove interese.³⁵

Uopćeno govoreći, osnovna razlika je u statusu plemića adoptiranog u zajednicu plemenite općine u usporedbi s onima koji su prebivalište pronašli u gradskim naseljima, bila takva da su plemenite zajednice, usprkos relativno niskoj imovnoj moći većine svoga članstva unutar plemićkog staleža, činile integralan dio društvenog sustava Kraljevstva i stoga primjeren načinu i stilu života plemstva kao takvog. Zbog toga su odnosi među tim dvjema stranama bili u osnovi manje neprijateljski. Naime, raseljeni plemići nisu osjećali članstvo u takvim općinama kao nešto što obezvrjeđuje njihov ugled i položaj, pa su zato i bivali spremniji prihvatiti poteškoće koje je ono donosilo (poput uloge posrednika u sukobima plemenitih općina s velikašima). Pripadnici su plemenitih općina pak od svoje strane bili spremniji prihvatiti pomoć pridošlih plemenitih raseljenika. U eri je, dakle, rasapa obiju zajednica, jednako plemenitih općina kao i plemenitih rodova, suradnja omogućivala djelotvorniju i dugo-

ski, *Iz pravne prošlosti Zagreba (13.-16. stoljeća)*, Zagreb 1998., str. 243-251; Marija Karbić, Heiratsstrategien des Kleinadels von Turopolje (Slawonien) im späten Mittelalter, *East Central Europe/ECE*, vol. 29, part 1-2, Budimpešta, 2002. str. 167-176; Engel, *The Realm of St. Stephen...*, str. 339.

³³ Unatoč činjenici da takav odnos može izgledati kontradiktornim, on je potpuno shvatljiv ako se uzme u obzir da je socijalna distanca definirana kao ljestvica uzajamnih odnosa, koji mogu varirati od onih vrlo zatvorenog tipa preko onih ravnodušnih pa sve do nesnošljivih i neprijateljskih; usp. Emory S. Bogardus, *Immigration and Race Attitudes*, Boston 1928.

³⁴ Jurković, *Raseljena plemićka obitelj...*, Dio drugi, str. 159-161.

³⁵ Usp. Laszowski, *Povijest plem. općine Turopolja 1*, str. 59; N. Klaić, *Medvedgrad...*, str. 184-189; Jurković, *Raseljena plemićka obitelj...*, Dio drugi, str. 123-126.

trajnije borbu za opstanak i očuvanje naslijeđenih socijalnih položaja, osobito za tražanja najžešćih osmanlijskih udara na Hrvatsko-Ugarsko Kraljevstvo.

2. VANJSKA MIGRATORNA PODRUČJA

Useljeničke su države raseljenih Hrvata u 15. i 16. st. dominantno bile susjedne austrijske (dio Istre, Kranjska, Koruška, Štajerska) i talijanske zemlje (osobito Mletačka Republika te Apulija i Marke). Ti su prostori bili, dakle, dijelom masovnih vanjskih hrvatskih migracija u kojima je sudjelovao, usporedi li se s brojem onih nedobrovoljnih plemenitih raseljenika koji su odabrali zemlje pod okriljem krune sv. Stjepana kao mjesta svoje imigracije, začuđujuće mali broj plemića. Očekivanja se hrvatskog plemstva očito nisu poklapala s mogućnostima koje su nudile susjedne zemlje primateljice hrvatskih izbjeglica i prognanika.³⁶

2.1. Austrijske nasljedne zemlje

Austrijski su nadvojvode, kraljevi i carevi dinastije Habsburg administrativnim mjerama olakšavali useljavanja plemenitih i podaničkih slojeva stanovništva s ratom ugroženih hrvatskih područja. Vidljivo je to iz nekoliko primjera koji sežu i u razdoblje vladavine dinastije Jagelovića kraljevstvima pod okriljem krune sv. Stjepana. Tako je, primjerice, već car Maksimilijan dopustio god. 1499. Mihaelu Lenkoviću, članu plemenitog roda Mogorovića iz Like, da se s obitelji i svojim podanicima naseli u Kranjsku potvrdivši mu dobiveni kranjski indigenat.³⁷ Na sličan je način Ferdinand god. 1524. plemenitomu Mihaelu Bučiću dopustio naseljavanje njegove obitelji i podanika u Donjoj Austriji. Štoviše, mandatom je naložio da se Bučiću prilikom seobe ne naplaćuju maltarine i carine.³⁸ Gotovo nikakvih poteškoća nisu imale niti ostale brojne hrvatske plemenite obitelji koje su do početka 1520-ih doselile na prostore austrijskih zemalja, poput knezova Blagajskih, Kolunića, Lapića i Gusića.³⁹

³⁶ Povijesna su i demografska istraživanja pokazala da je na teritorij današnje Italije uselilo gotovo 300, a na teritorij austrijskih zemalja više od 100 tisuća izbjeglica, prognanika i izgnanika s prostora srednjovjekovnih hrvatskih zemalja (usp. Gestrin, *Slovanske migracije...*, str. 42-74 i 285; Čoralić, *U gradu svetoga Marka...*, str. 81-83 i 441-442; Anđelko Akrap, *Stanovništvo u Hrvatskoj kroz stoljeća*, Zagreb 2005. [u tisku]). Upravo te brojke svjedoče da nije bilo socijalnih ograničenja kod običnoga seoskoga i gradskog stanovništva u odabiru mjesta useljavanja.

³⁷ Ivan Steklasa, Ivan Lenkovič (?-1569.), *Letopis Matice slovenske*, Ljubljana 1893., str. 58-59.

³⁸ ... *Wir haben Michal Butschitz Krabatn mit irem hausgesind, die aus vorcht der Turkischen tiranei und verfolgung ir vaterlandt zu verlassen und in das elendt betzwungen orden in unsern Ehrthumb Österreich zu ziehen und sich alda niderzethun und zu erhalten, auf sein diemutig bitt genedigklichen zuegeben und vergundt...*; Antal Hodinka-Lajos Thalóczy (ed.), *A horvát véghelyek oklevéltára* [Spomenici Hrvatske granice], MHH-D 31, Budimpešta 1903., dok. 181, str. 288; AD MBK, dok. 5, str. 37; Ivan Kampuš (ur.), *Povijest i kultura gradišćanskih Hrvata*, Zagreb 1995., str. 33.

³⁹ Usp. Vj. Klaić, Županija Pset (Pesenta) i pleme Kolunić..., str. 11-12; Emil Laszowski, Grb stare hrvatske porodice Gusića od plemena Gusić na groblju u Črnomlju u Kranjskoj. Hrvatska porodi-

Kad je postao ugarsko-hrvatskim kraljem, Ferdinand je, da bi olakšao iseljavanje prognanika nakon pada velikih dijelova Slavonije u osmanlijske ruke, odobrio, primjerice, god. 1537. Ivanu Szalayu i Gašparu Ernusztu gradnju skele preko rijeke Mure između njihovih posjeda Legrada i Dubrave.⁴⁰ Godinu dana kasnije Slavonski je sabor dokinuo zabranu seobe kmetova izglasanu i potvrđenu nakon Dózsine bune 1514. god.,⁴¹ čime je legalizirano dotadašnje "nezakonito" masovno iseljavanje prema austrijskim zemljama.⁴² No, za razliku od takvih postupaka vladara i blagonaklonog prihvata izbjeglica i prognanika iz Hrvatske, od sredine se 1520-ih počeo djelomice mijenjati stav austrijskoga "javnog mnijenja" prema pridošlicama. Naime, od tada je plemstvo austrijskih zemalja počelo nerado gledati na prognane hrvatske i ugarske plemiće koji su namjeravali doseliti u njihovu sredinu.

Na austrijskom je prostoru i hrvatsko plemstvo nastojalo domoći se posjeda raznim stečevinama ili kupnjama. No takve su pokušaje snažno odbijali staleži austrijskih zemalja na lokalnoj razini, postavljajući sve češće pitanje indigenata pridošlih plemića.⁴³ Prvi su put i otvoreno podnijeli stalešku tužbu (*graveman*) god. 1556. nadvoj-

ca Lapića u Austriji, *Jutarnji list* 25, Zagreb 1936., str. 19; Vj. Klaić, *Povijest Hrvata* 5, str. 616-618; Alphons Lhotsky, *Quellenkunde zur mittelalterlichen Geschichte Österreichs*, Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung, Erg. Bd. 19, Graz-Cologne 1963., str. 358; Kučerová, *Hrvati...*, str. 113-114; Pál Engel, Knezovi Krbavski u Ugarskoj – Die Grafen von Korbavien in Ungarn, u: Josip Božičević (ur.), *Povezivanje srednjoeuropskih zemalja s Jadranom (Mediteranom) – Integration of the Central European Countries with the Adriatic (Mediterranean)*, Zbornik radova znanstvenog skupa, Zagreb 1998., str. 73-81.

⁴⁰ ... *partim vero habentes respectum miserorum fugiencium, qui metu Thurcorum ex partibus regni Slavoniae aliisque locis parcium illarum ad interiora regni nostri Hungariae cum iumentis ac pecoribus et caeteris ipsorum rebus ac sarcinis commigrant...*; Emilij Laszowski (ed.), *Monumenta Habsburgica Regni Croatiae Dalmatiae et Slavoniae (1531-1540.)*, vol. 2, *Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium* (dalje: MSHSM) 38, Zagreb 1916., dok. 321, str. 324; AD MBK, dok. 32, str. 71-72.

⁴¹ Ferdo Šišić (ed.), *Acta comitialia Regni Croatiae Dalmatiae Slavoniae*, vol. 2, MSHSM 36, Zagreb 1915., dok. 96, str. 144-146; *Tripartitum*, Partis I., Tit. 3, str. 56, 58 i Partis III., Tit. 25, str. 406. Više detalja o problemu slobode kretanja i selidbe kmetova nakon Dózsine bune može se vidjeti u: Paul Freedman, *The Hungarian Peasant War of 1514*, u: Vincenc Rajsop (ur.), *Grafenauerjev zbornik*, Ljubljana 1996., str. 432-434; isti, *Peasant Resistance in Medieval Europe: Approaches to the Question of Peasant Resistance*, *Filozofski vestnik/Acta philosophica*, let. 18, št. 2, Ljubljana 1997., str. 202.

⁴² Usp. npr. Ferdo Šišić (ed.), *Acta comitialia Regni Croatiae Dalmatiae Slavoniae*, vol. 1 (dalje: AC RCDS 1), MSHSM 33, Zagreb 1912., dok. 230, str. 308-310; AD MBK, dok. 23, str. 59-61; AC RCDS 1, dok. 250, str. 337-341; isto, dok. 251, str. 342-343; MOL, *Archivium familiae Nádasdy (1527-1744)*, *Missiles* [12. svibnja 1538.]; MOL, *A herceg Batthyány család levéltára. Missiles (1527-1944)*, nr. 3535; isto, nr. 3551-3552; AD MBK, dok. 67, str. 116-117; Ferdo Šišić (ed.), *Acta comitialia Regni Croatiae Dalmatiae Slavoniae*, vol. 3, MSHSM 39, Zagreb 1916., dok. 28, str. 53; AD MBK, dok. 96, str. 154-156; isto, dok. 120, str. 192-193.

⁴³ Usp. primjere koje donose: Tobler, *Migracije...*, str. 8-9; Ignaz H. Bidermann, *Neuere slawische Siedlungen auf süddeutschem Boden*, *Forschungen zur deutschen Landes- und Volkskunde*, Bd. 2, Häft. 5, Stuttgart 1888., str. 385; Jenő Házi, *Néhány történelmi adat a nyugatmagyarországi horvátokról* [Nekoliko povijesnih podataka o Hrvatima u zapadnoj Ugarskoj], *Vasi szemle* (danas: *Dunántuli szemle. Vasvármegyei muzeum*), évf. 4, Vas, 1937., str. 8-14; Silvia Petrin, *Der Verkauf der Herrschaft Nikolsburg im Jahre 1560 und die Stände von Niederösterreich, Unsere Heimat. Zeitschrift des Vereines für Landeskunde von Niederösterreich und Wien*, Jahr. 44, Heft. 3, Beč 1973., str. 129; Ivan Jurković, *The*

vodi Maksimilijanu zbog pokušaja Nikole Zrinskoga, kao i nekih ugarskih i drugih hrvatskih velikaša, da u Beču kupe kuće oslobođene poreznih podavanja. U obrazloženju su *gravemana* ustvrdili kako se ništa ne poduzima protiv prodora izbjeglica (*Fluchtigen*) u Beč premda je "Turčin, zakleti neprijatelj čitavoga kršćanstva, stavio svoju nogu tako blizu ove zemlje Austrije", a poznato je kako se stranci, ako dođe do rata "neće tako zdušno boriti kao domaći". Maksimilijan je potom izdao tajni dekret kojim se bez dozvole donjoaustrijske vlade i vladara posjedi u Donjoj Austriji ne smiju prodavati ili opterećivati zakupima u korist stranaca.⁴⁴

Nakon tog "uspjeha", staleži su austrijskih zemalja nastojali ograničiti, a potom potpuno zapriječiti, dolazak i podaničkoga stanovništva prognanog iz Ugarsko-Hrvatskoga Kraljevstva. Prilikom održavanja staleških zasjedanja donjoaustrijskih zemalja god. 1571. upućeno je caru Maksimilijanu nekoliko *gravemana*. Staleži su ga upozoravali kako su zemlje toliko napućene Hrvatima da su u stanju "uzdići se iznad svojih njemačkih susjeda". Zato su zatražili od cara opću zabranu svakoga daljnjeg useljavanja Hrvata, a da se one koji su već naseljeni postupno zamijeni Nijemcima. Osim toga, trebali bi se Hrvati koji obnašaju odgovorne službe mijenjati domaćim ljudima.⁴⁵ Početkom je 1573. Maksimilijan staležima odgovorio da su njihovi zahtjevi politički nerazumni i djelomice neopravdani. Hrvati su se, istakao je, "u svojoj domovini protiv neprijatelja kršćanstva dobro držali i u krajnjoj nevolji ... napustili svoju domovinu" te doselili u Austriju gdje "marljivo obrađuju zemlju i time unapređuju dohodak, prihod i prirod". Osim toga, javna bi zabrana doseobe izazvala u Hrvata "potištenost i nepovjerenje" prema vlastima, a o njemu bi se "loše govorilo" kad svojim podanicima "koji su zbog svoje kršćanske vjere protjerani iz domovine" ne bi ponudio utočište. Stoga je predložio da zabrana ne bude opća i javna, već tajna.⁴⁶ Zabrana je potom odasлана svim vlasnicima vlastelinstava na koja su doselili prognanici podrijetlom iz hrvatskih zemalja. Ta je uredba ostavila trajne posljedice na moguću hrvatsku kolonizaciju u austrijskim zemljama. Naime, u više je urbara pojedinih vlastelinstava sve do prve polovine 18. st. bila na snazi odredba prema kojoj se Hrvatima nije dopuštalo naseljavanje u njemačkim naseljima.⁴⁷

Fate of the Croatian Noble Families in the Face of Ottoman Advance, PhD Thesis on Medieval Department of Central European University, Budimpešta 2004., str. 98-116, 136-152 i 153-166.

⁴⁴ Tobler, *Migracije ...*, str. 7-8.

⁴⁵ *So ist verre an eur römish kayserliche Mayestet unnsere unnderthenig bitt, eur römish khayserliche Mayestet welle durch offne genedigliche verordnen, auf das verrer khaine Khrabatan im lanndt mehr aufgenummen, auch allen unnd jeden obrigkhaitenn darunder jezo Khrabatan sizenn, gebottenn würde, das sy bey den selben darob sein, damit sy sovil möglich unnd an sonndern nachtel solcher obrigkhaiten beschehenn khan, mitlerweil wider mit teuglichen Teutschen zu stifften unnd abziehen, das auch obrigkhaiten, welche wie gehört Krabatan under innen haben, in alweg gedacht sein, das sy dieselben, sonnderlich wo teutsche underthonen neben ir sein, weder zu richtern noch anndern ämtern nicht nemen oder gebrauchen; AD MBK, dok. 122, str. 195-196.*

⁴⁶ Isto, dok. 126, str. 200-202.

⁴⁷ Kampuš (ur.), *Povijest i kultura...*, str. 38.

Premda su se argumentacije *gravemana* činile smiješnim, s obzirom na stoljetne zasluge plemenitih hrvatskih obitelji u obrani "predziđa kršćanstva", ali i s obzirom na brojnost doseljenoga podaničkog hrvatskog stanovništva, iz njega se može zaključiti kako je postojao snažan pritisak ugarskih i hrvatskih raseljenika zainteresiranih za dolazak u Austriju, što je u autohtonog plemstva izazvalo osjećaj ugroženosti. Ta je ugroženost velikim dijelom proistekla iz odnosa vjerske prirode. U to je doba, naime, hrvatsko i ugarsko plemstvo bilo još uvijek većinom katoličko, dok je austrijsko bilo protestantsko, pa je logična bila i zabrinutost evangeličkoga autohtonog plemstva da njihov broj u pokrajinskim vladama zbog useljavanja "plemenitih izbjeglica" iz Hrvatske i Ugarske ne bude nadvladan katoličkim predstavnicima.⁴⁸ Uz to, hrvatsko je podaničko stanovništvo bilo nesklono prelasku na protestantizam jer je ionako već stoljećima sa svojim svećenicima glagoljašima prakticiralo katoličku vjeru na svojem jeziku, što su nastavili činiti i u doseljenim austrijskim sredinama.⁴⁹ Stoga su austrijski protestanti bili zabrinuti zbog naglog priljeva stranaca koji bi svojim daljnjim brojnim i masovnim dolaskom mogli poremetiti postojeće vjerske, kulturne, društvene, pa čak i gospodarske odnose na tim prostorima.

2.2. Mletački Commonwealth

Mletačka je Republika kao država zapravo bila svojevrsnim konglomeratom autonomnih komunalnih zajednica. Jedna od tih komuna je bila i sama Venecija. Naime, dok je širila vlastiti dominij Venecija je, barem na ideološkoj razini proklamirane politike, samo prihvaćala pripojene komune i ostale tipove politički organiziranih cjelina pod svoju zaštitu, preuzimajući istodobno pravno i društveno naslijeđe tih stečevina. Tijekom su srednjega vijeka takve komune uspjele izgraditi vrlo zatvorene društvene sustave slične već objašnjenom dubrovačkom i redovito po uzoru na samu Veneciju. Osim toga, u Dalmaciji nije postojao statut komuna koji nije uspio regulirati stav prema strancima prije pojave osmanlijske opasnosti na hrvatskim granicama.⁵⁰ Neometan ulazak hrvatskih plemenitih doseljenika u patricijski sloj društva komuna pod vlašću Mlečana bio je, dakle, gotovo nemoguć.⁵¹ Sustavi su autonomnih komuna Mletačke Republike bili očito nekompatibilni s postojećim društvenim i upravnim sustavima srednjovjekovnih država kao što je bilo Hrvatsko-Ugarsko Kraljevstvo, ali su zato bili istovjetni sustavima komuna koje su ulazile u teritorijalni sastav tog istog kraljevstva, kao što je bio slučaj s već spominjanim Dubrovnikom.

⁴⁸ Tobler, *Migracije ...*, str. 9.

⁴⁹ Usp. Nikola Benčić, *Razvoj vjerskog života*, u: Kampuš (ur.), *Povijest i kultura...*, str. 199-232.

⁵⁰ Raukar, *Cives, habitatores, forenses...*, str. 141-148; Damir Karbić, *Marginalne grupe u hrvatskim srednjovjekovnim društvima od druge polovine XIII. do početka XVI. stoljeća*, *HZ*, god. 44, br. 1, Zagreb 1991., str. 43-76; Janeković Römer, *Stranac u srednjovjekovnom Dubrovniku...*, str. 27-28; Birin, *Pravni položaj stranaca...*, str. 60-61.

⁵¹ Raukar, *Srednjovjekovne ekonomije...*, str. 40-43.

Mogućnost ulaza hrvatskih plemenitih raseljenika u elitu samoga grada Venecije bila je zaista zanemariva. Mletačke su vlasti, kad bi procijenile da joj odnosi s hrvatskim plemićima mogu donijeti određene koristi (političke, gospodarske, vojne), bile doduše spremne prihvatiti takvog plemića u svoje redove. No, po pravilu radilo se samo o pripadnicima najmoćnijih hrvatskih velikaških obitelji poput, primjerice, knezova Bribirskih i knezova Krbavskih.⁵² Takvi su aristokrati bili spremni prihvatiti status mletačkih plemića jer im je osiguravao neposrednije kontakte sa središnjim vlastima u Veneciji te time i aktivnije vođenje politike, ali im je istodobno socijalna distanca, baš kao i u slučaju odnosa knezova Blagajskih i Dubrovnika, bila zaprekom u donošenju odluke o doseljenju i osobito u planiranju ikakvoga trajnijeg stanovanja u Veneciji unatoč činjenici da je upravo grad na lagunama u to doba bio jednim od gospodarskih, političkih, vjerskih i kulturnih središta Europe.⁵³ Venecijanske su vlasti očito toga bile svjesne i unatoč takvu stavu hrvatskih aristokrata one su ih, poput onih u Dubrovniku, primale u red svojega patricijata iako je jedan od ključnih preduvjeta dodjeljivanja tog statusa bio osiguranje trajnog prebivališta obdarenika i njegove obitelji u Veneciji. Kosače su jedini primjer moćne aristokratske i vladarske obitelji koja je sa hrvatskih srednjovjekovnih prostora trajno doselila u Veneciju. U redove su venecijanskog plemstva primljeni u vrijeme kada su Mleci potpomagali tu obitelj u borbi s Osmanlijama. Kosače, međutim, nisu iskoristili svoj novostečeni položaj sve do trenutka kad je Hercegovina pala u osmanske ruke. Ostavši bez ikakva zemljišnog posjeda i bez ikakva drugog izlaza, donijeli su odluku o odlasku i naseljenju u Veneciju, gdje su u nekoliko naraštaja nastavili živjeti kao prosječna mletačka patrićijska obitelj.⁵⁴

Hrvatski su plemeniti raseljenici znali da njihov društveni položaj, koji su imali i koji je bio temeljen na društvenom sustavu kraljevstva iz kojega su bili rodom, neće imati nikakvu ulogu u slučaju njihove odluke o useljenju u grad Veneciju. S druge strane, znali su i činjenicu da je Venecija bila otvorenim gradom za svakoga tko je htio ulagati svoja novčana i materijalna sredstva i da će svakomu tko se pokaže uspješnim u svom poslu biti olakšan pristup u sloj građanske elite. Vlasti su grada na lagunama bile u tom smislu oportunističke, ali i vrlo liberalne glede uporabe počasnih naslova. U svakidašnjici je života poslovnog i svijeta činovništva Venecije, počevši od javnih bilježnika pa do samog dužda, bilo uobičajeno oslovljavati plemiće iz inozemstva na način kako se to činilo u zemljama iz kojih su i dolazili, premda te titule u mletačkom društvenom sustavu nisu gotovo ništa značile. Zahvaljujući su

⁵² Usp. Damir Karbić, *The Šubići of Bribir. A Case Study of a Croatian Medieval Kindred*, PhD Thesis on Medieval Department of Central European University, Budimpešta 2000., str. 78-79, bilj. 293 i 295-296; Petar Grgec, *Hrvatski Job šesnaestoga vijeka, ban Ivan Karlović*, Zagreb 1932., str. 60.

⁵³ D. Karbić, *The Šubići of Bribir...*, str. 79, bilj. 295-296. Vidi također: Pompeo Gherardo Molmenti, *La storia di Venezia nella vita privata dalle origini alla caduta della Repubblica*, Torino 1880., str. 53-54.

⁵⁴ Usp. Čoralić, *U gradu svetoga Marka...*, str. 99-100. i u tom djelu navedenu literaturu.

tom običaju hrvatske plemenite pridošlice većinom i oslovljavane u Veneciji sa *ser*, u značenju plemeniti, ali im je u pisanim dokumentima odmah nakon imena pridodavan i termin kojim je točno definiran njihov trenutačni i stvarni položaj u društvu Venecije (*habitor* ili *civis*).⁵⁵ Uvjeti koji su morali biti ispunjeni kako bi se zadobio status građanina (*civis*) bili su vrlo jednostavni. Svaki je useljenik koji je zatražio takav status od gradskih vlasti morao dokazati da posjeduje nekretninu (vlastito mjesto stanovanja, što znači kuću), te da je prihvatio Veneciju kao mjesto ne samo svojega već i stalnog stanovanja vlastite obitelji na način da u njoj već živi deset i više godina.⁵⁶ Status je građanina, dakle, za hrvatske plemiće bio lako dostižan, jer su redovito imali dovoljno novčanih sredstava da u trenutku doseljenja ispune prvi od navedenih uvjeta (kupnja kuće), ali i da odmah započnu s radom i ulaganjima u poslove koje su odabrali kao budući izvor prihoda obitelji.

Kao primjer uspješne karijere jednoga od hrvatskih plemenitih rasljenika pridošloga i stalno naseljenog u Veneciji može poslužiti Ivan, sin pokojnog Petra Perušića od plemenitog roda Kolunića. Za svojega je egzila uspio, stalno se nastanivši u Veneciji, s rođakom po majčinoj strani Franjom Babićem postati bogatim trgovcem sukna. Unatoč zauzetosti oko obitelji i širenja poslovnih veza, održavao je stalne kontakte s rođacima u Hrvatskoj, među kojima se osobito isticao Gašpar Perušić Mlađi, proslavljeni protuosmanlijski borac i sin hrvatskog podbana Gašpara Perušića. Ivanova oporuka iz 1527. svjedoči oba spomenuta elementa njegova ponašanja. Njome je, naime, bogato obdario rođake i prijatelje i u Veneciji i u Hrvatskoj. Zanimljivo je da su obdarenici bili i pojedini članovi plemenitog roda Mogorovića, ali i članovi plemićke pratnje kneza Ivana Karlovića Krbavskog, u to doba hrvatskog bana. U njegovoj su oporuci našle mjesta i crkvene ustanove u Veneciji, koje je očito podupirao i poštovao.⁵⁷

Primjer je djelomično uspješnog udomaćivanja hrvatskih plemića u Veneciji vezan za relativno velik broj njih zaposlenih kao *barcaroli*, i okupljenih oko udruga veslača i vlasnika manjih brodova (uglavnom *gondola*), koji su služili kao prijevoznici na kanalima Venecije. I oni su se poput ostalih raseljenika istoga društvenog podrijetla koristili kao indikatorom plemićkog podrijetla titulom *ser*, a u Veneciji su ulazili u sloj dobro stojećih stanovnika (*habitatores*) i građana (*cives*). Tim plemićima nisu, za razliku od slučaja Ivana Perušića, u sačuvanim dokumentima upisivana obiteljska imena (prezimana), već se uz osobna redovito pojavljuju imena i nazivi mjesta ili

⁵⁵ Usp. ista, Legati hrvatskih iseljenika u Veneciji vjerskim ustanovama u domovini, *Croatica Christiana periodica*, god. 17, br. 31, Zagreb 1993., str. 78, bilj. 125; isto, str. 81-82, bilj. 143-145.

⁵⁶ *Ista*, *U gradu svetoga Marka...*, str. 101-121.

⁵⁷ Ostavio je, primjerice, iznimno bogat legat kapeli sv. Katarine u crkvi sv. Franje, kojim je kapela trebala biti potpuno obnovljena, preuređena i dekorirana. Iz tog se legata može naslutiti da je bio utemeljiteljem te kapele u kojoj je odabrao i mjesto svojega ukopa. Više detalja u: Archivio di Stato di Venezia, Archivi notarili, *Notarile testamenti*, b. 777, no. 241. Zahvaljujem kolegici Lovorki Čoralčić koja je ljubazno dopustila uporabu njezinih prijepisa Ivanove oporuke i kodicila za potrebe ovog rada.

krajeva iz kojih su bili podrijetlom ili se iz njih doselili u Veneciju, a pokatkad i s općom odrednicom *de Schiavonia*. Razlozi se za prihvata takvih poslova mogu pronaći u odnosu plemića prema tim zanimanjima; u uvjerenju kako za takvu vrst poslovne aktivnosti nije potreban fizički rad imanentan podaničkim slojevima stanovništva kao i činjenici da je za pokretanje takvog obiteljskog posla potrebna znatna svota gotova novca (kupnja brodova, kupnja ili zakup licence za prijevoz – *libertà di traghetto*) nedostupna većini, ne samo doseljenika nego i starosjedilaca. To su bile osnove na kojima su temeljili svoju odluku o ulaganju i pokretanju upravo tih poslova. Plemeniti su hrvatski *barcarioli* u Veneciji bili organizirani u mrežu bratovština koja je štitila njihove poslovne interese, ali su preko bratovštinskih zajednica uspijevali očuvati i kontinuitet odnosa sa starom domovinom, kao što su preko bratovština stvarali nove veze i odnose u samoj Veneciji.⁵⁸

Gradske zajednice mletačkog dominija pak koje su hrvatski raseljeni plemići najčešće odabirali kao mjesto svoje nove egzistencije, bile su one u Dalmaciji. Više je razloga koji su ih poticali na takav izbor: stoljeća tradicionalnih političkih veza (Dalmaciju su, uostalom, u svojem naslovu isticali svi hrvatsko-ugarski kraljevi, naslijedivši ju od dinastije Trpimirovića), potom etničkoga, kulturnog i vjerskog jedinstva te uzajamnog isprepletanja obiju elita. No, na prvomu mjestu razloga za odluku o ulasku u te gradove jest svakako njihova mala udaljenost od mjesta podrijetla raseljenika kao i dobri osobni odnosi (često pretvarani i u rodbinske) najutjecajnih ljudi tih gradova s plemstvom u Hrvatskoj. Naravno, plemeniti su raseljenici vrlo dobro znali da je njihov prihvata članstvo velikih vijeća tih gradova, dakle u patricijski sloj komunalnog društva, gotovo nemoguć, ali su znali iz iskustva da ti gradovi neće u doba ratnih opasnosti ponuditi samo fizičku sigurnost za njih i njihove članove obitelji, već će ih poduprijeti i novčanim sredstvima ako to bude bilo potrebno, pa makar to samo bilo i od strane njihovih rođaka koji su bili trajnim stanovnicima tih gradova.⁵⁹

Zadar, Šibenik, Trogir i Split su, dakle, od vremena pojave neposredne ratne opasnosti za domicilni prostor hrvatskih plemića, služili kao mjesta njihove bilokacije, što će reći kao sigurno najbliže privremeno utočište za nemoćne članove obitelji (supruge, djecu, sestre, malodobnu braću, ostarjele očeve i majke), ali i kao mjesta u kojima su se na razne načine stjecala dodatna novčana sredstva potrebna za obranu domicila.⁶⁰ Naponi su hrvatskog plemstva u očuvanju vlastitih plemenščina bili od

⁵⁸ Više detalja vidi u: Lovorka Čoralić, Hrvatski barkarioli i gondolieri u Mlecima tijekom prošlosti, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* 41, Zadar 1999., str. 27-50.

⁵⁹ Slična se situacija dogodila krajem 14. i početkom 15. st. kad je za trajanja dinastičke borbe između ugarske i napuljske grane Anžuvina veliki broj plemenitih obitelji iz zaleđa dalmatinskih gradova privremeno došao i smjestio se pod okriljem svojih rođaka, koji su u još ranijim vremenima uselili u te gradove. Istodobno su ti isti rođaci neposredno ili posredno materijalno podupirali njihove ratne napore u Hrvatskoj. Više se detalja o toj epizodi povijesti hrvatskog plemstva može vidjeti u: D. Karbić, *Agrarni odnosi...*, str. 18-19 i 23-24.

⁶⁰ Od samih početaka osmanske vojne nazočnosti u Hrvatskoj, Zadar je bio privlačnim mjestom mogućeg smještaja članova obitelji plemića sa susjednih područja zbog gospodarske i administrativne

samih početaka ratne ugroze podupirani i djelovanjem njihovih "pionira". Slučaj je *maistra* Jurja od plemenitog roda Zagoraca iz županije Gacke vrlo slikovit primjer takva djelovanja plemstva. Doselio je, naime, u Zadar pri kraju 15. st. i živio ondje kao postolar. Godine 1508. isplatio je za njega znatnu svotu od 10 zlatnih florena kao dio duga svoje raseljene braće i sestara izvjesnom Jurju iz Casal Maggiorea kod Cremona.⁶¹ Taj je primjer moguće objasniti kao suradnju najbližih srodnika, od kojih je brojniji dio do tada živio na prostorima izrazito jake ratne opasnosti, dok je plemeni-ti postolar istodobno bio njihovim izvorom dodatnih financijskih sredstava i čovjekom koji im je organizirao nužan i siguran smještaj u presudnim trenucima života obitelji. Slična se veza može vidjeti i u slučaju djelovanja Ivana Milanića od plemenitog roda Žunkovića iz Tetačića. Ivan je već godine 1495. bio zadarskim građaninom, kad mu je uspjelo kupiti zemljišni posjed u Opatičjem Selu smještenom na prostoru distrikta grada Nina. Dvije godine kasnije je s bratom novčano potpomogao rođaka Marka, inače plemića u ličkom Bilaju.⁶²

Uza sve pogodnosti koje su gradovi u Dalmaciji pružali hrvatskim raseljenim plemićima, oni ipak nisu zadovoljavali sve potrebe tog plemstva, posebice zato što su u tim gradovima, kao i u ostalim komunalnim zajednicama mediteranskog tipa, mogli zadobiti i dosegnuti jedino položaj građanske elite bez mogućnosti ulaska u vladajuće strukture grada, dakle u gradsko plemstvo. S gledišta očuvanja društvenog položaja i ugleda nešto su im prihvatljivija mjesta na teritoriju Mletačke Republike bila ona kneštva i gospoštije koje je Venecija uspjela zaposjesti širenjem na račun Istarske markgrofovije (odnosno akvilejskih patrijarha, koji su od početka 13. st. bili ujedno i markgrofovima Istre). Na tom je prostoru bilo moguće nastaviti sa životom nalik, manje ili više, onomu iz predosmanlijskog razdoblja, kao što je donekle uspjelo Jurjevićima od Zmine na momjanskoj gospoštiji u Istri. No, potpuno uništenje gospodarske podloge i posvemašnja depopulacija Istre uzrokovana razornim ratom između Svetorimskoga Njemačkog Carstva i Venecije početkom 17. st. (*Uskočki rat*) prekinuli su i doseljavanje plemenitih prognanika iz Hrvatske na taj dio mletačkog teritorija.⁶³

uloge središta mletačkog dominija na istočnoj obali Jadrana. Kratak, ali vrlo ekstenzivan prikaz imigracija hrvatskih plemića u Zadar u razdoblju od 14. do 16. st. može se naći u članku: Antoljak, Izumiranje i nestanak hrvatskog plemstva..., str. 55-115.

⁶¹ Stjepan Gunjača (ed.), *Repertorium actuum domini Antonii de Zandonatis olim publici et iurati notarii Jadre*, *Starine JAZU* 42, Zagreb 1949., str. 347 [6. siječnja 1508.].

⁶² Antoljak, *Izumiranje i nestanak hrvatskog plemstva...*, str. 92.

⁶³ Na sličan je način Venecija uspjela osvojiti 1409. god. distrikt Novigrada u Hrvatskoj. Premda je, dakle, proširila svoju jurisdikciju i nad tim dijelom Hrvatske, nije imala potrebu mijenjati sustave koje je zatekla pa je zadržala sve pravne, društvene i posjedovne odnose karakteristične za Lučku županiju, čak i tijekom 16. st., što se može potvrditi činjenicom da je kodificirano hrvatsko običajno pravo na latinskom (1452. god.) nazvano "Novigradskim zbornikom", prevedeno 1552. god. na tadašnji talijanski jezik; usp. Nikola Jakšić, *Hrvatski srednjovjekovni krajobrazi*, Split 2000., str. 170-180.

3. SEGREGACIJSKA SELEKTIVNOST UDOMITELJA I SAMO-SELEKCIJA RASELJENIKA

Iz navedenih se primjera može zaključiti da su austrijske vlasti sredine 16. st. u postupcima prema prognanim doseljenicima bile prethodnicima *nativista*, američkih militantnih etnocentrista iz doba masovnih imigracija Francuza (kraj 18. st.), Iraca (prva pol. 19. st.) i Nijemaca (prva pol. 18. i druga pol. 19. st.) u Sjedinjene Američke Države.⁶⁴ U suprotnosti je sa stavom onodobnih austrijskih "nativista" prema useljenicima, primjerice, stav hrvatskih i ugarskih vlasti koje su nastojale osigurati smještaj masovno izbjeglih ljudi pred osvajačima, a koje je Milan Mesić u sličnom slučaju izbjegličkih kriza za trajanja Domovinskog rata u Hrvatskoj (1991.-1992.) nazvao *prisilnim prognanicima* ili *raseljenicima* i *ratnim prognanicima* odnosno *osobama raseljenim zbog rata*.⁶⁵ Njihova je sudbina znala poprimiti nezamislivo potresne razmjere, jer su bile u poziciji skučenih mogućnosti prihvata. Prognanicima je, naime, preostalo potražiti iste udomiteljske sredine u kojima su se već smjestile "nesretne izbjeglice", ali ih je za razliku od potonjih ta sredina zbog njihove brojnosti primala s sumnjičavošću, nelagodnom i odbojnošću, premda je upravo doprinos prognanika u zaustavljanju neprijateljske agresije bio nemjerljivo veći od onoga izbjeglica. Pokazalo se kako je pravilo suvremenih imigrantskih politika pojedinih država "more refugees, less asylum", vrijedilo i u kršćanskoj Europi na razmeđu srednjega u novi vijek.⁶⁶

Za hrvatsko je plemstvo bila iznimno važna činjenica da je njihov status bio zaštićen na teritorijima krune sv. Stjepana. Upravo je zato najveći dio hrvatskih plemenitih prognanika i odabrao neokupirane dijelove svojega Kraljevstva kao mjesto vlastite imigracije. Izvan granica Kraljevstva, u ostalim zemljama kršćanske Europe, nisu imali takav tretman premda je u to doba najvećim dijelom Europe vladala di-

⁶⁴ Usp. Dale T. Knobel, *America for the Americans: The Nativist Movement in the United States*, New York 1996. Primjerice, jedan je Benjamin Franklin, poznat u kulturi Sjedinjenih Američkih Država kao zagovornik univerzalističkih američkih vrednota, bio zabrinut zbog brojnosti njemačkih useljenika u Pennsylvaniji, jer bi mogli postati tako brojni "da bi mogli germanizirati nas, umjesto da mi angliciramo njih"; usp. Joe R. Feagin, *Old Poison in New Bottles, the Deep Roots of Modern Nativism*, u: Perea, F. Juan (ur.), *Immigrants out! The New Nativism and Anti-Immigrant Impulse in the United States*, New York-London 1997., str. 18.

⁶⁵ Riječ je o ljudima koji se, bez obzira na njihovu stalešku pripadnost, nisu imali kamo skloniti te su odluku o napuštanju ugroženoga doma donosili u trenucima kad više nisu mogli izdržati pritisak neprijatelja; usp. Milan Mesić, Pokušaj tipologizacije izbjeglištva i prognaništva, *Migracijske teme*, god. 8, br. 2, Zagreb 1992., str. 107-111; isti, Types of Refugees – Croatian and Bosnian-Herzegovinian Experiences, *Društvena istraživanja: časopis za opća društvena pitanja*, god. 4, br. 4-5, Zagreb 1995., str. 666-667.

⁶⁶ Usp. Jean-Yves Carlier-Dirk Vanheule-Klaus Hullmann-Carlos P. Galiano (ur.), *Who is a Refugee? A Comparative Case Law Study*, The Hague-London-Boston 1997.; Adam Roberts, More Refugees, Less Asylum: A Regime in Transformation, *Journal of Refugee Studies*, vol. 11, no. 4, Oxford 1998., str. 375-395; Siegfried Gruber, Good Luck for Pioneers and Bad Luck for Latecomers: Different Settlement Patterns in Resettling Lika around 1700, u: Roksandić, Drago-Štefanec, Nataša (ur.), *Constructing Border Societies on the Triplex Confinium*, Budimpešta 2000., str. 141-155.

nastija Habsburgovaca, koja je od 1527. god. vladala i u Hrvatskoj. Zbog toga je tek manji broj njih odselio na prostor austrijskih zemalja, i to, uglavnom, u razdoblju u kojemu još uvijek nije bilo masovnih izbjegličkih pokreta (do 1510-ih) i dok su austrijske granice bile još uvijek otvorene. Segregacijska selektivnost austrijskih nasljednih zemalja tijekom najkriznijeg razdoblja hrvatske raseobe (sredina 16. st.) zaustavila pokušaje hrvatskih plemenitih prognanika da u te zemlje i usele jer bi se inače morali odreći vjerskog identiteta, kao što ih je sustav društvenog uređenja komuna mediteranskog tipa odvrtao od pokušaja useljavanja jer bi se morali odreći privilegiranoga društvenog statusa. Segregacijski je odnos susjednih kršćanskih država prema socijalnom statusu doseljenika izazvao reakciju uspostave samo-selekcije hrvatskoga prognanog plemstva u odabiru mjesta imigracije po socijalnoj osnovi, što je na kraju rezultiralo relativno malim brojem vanjskih u odnosu prema broju unutarnjih migracija plemstva u razdobljima raseljeničkih kriza šesnaestostoljetne Hrvatske.

Ivan Jurković

Social Status and Forced Displacees Belonging to Croatian Noble Families in the Countries to Which They Moved in the Period of the Ottoman Pressure

Summary

At the time of the Ottoman advance, the whole unoccupied territory of the Kingdom of Croatia-Hungary was in fact one place where the social status of displaced noblemen was not put in question. Precisely because of that factor, the greatest number of Croatian noble refugees/exiles chose unoccupied regions of their own kingdom as places of immigration. Only a smaller number moved to the area of Austrian lands, and that mostly during the period in which still there was no mass migration (prior to the 1510s) and while the borders of these lands were still open. The selectivity practised in the Austrian lands, discriminating between potential immigrants on the basis of such factors as confessional status, during the period of the greatest crisis of the Croatian diaspora (the middle of the sixteenth century) stopped the attempts of the displaced Croatian noblemen to migrate to these lands, because they did not want to reject one element of their identity (confession). In the same way the system of social organisation of the communes of a Mediterranean type hindered the attempts at immigration, because the nobles arriving there had to give up their privileged social position.

Key words: Croatia, the Early Modern Period, impelled displacees, social status, nobility.